

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ПРАВА НА ЗВЕРНЕННЯ ДО МІЖНАРОДНИХ ПРАВОЗАХИСНИХ ІНСТИТУЦІЙ

HISTORICAL ASPECTS OF CONSTITUTIONAL AND LEGAL REGULATION OF RIGHT TO APPEAL TO INTERNATIONAL HUMAN RIGHTS INSTITUTIONS

Безсонова М.В.,

*здобувач кафедри конституційного права України
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
начальник юридичного відділу ПАТ «СК «МЕГА-ГАРАНТ»*

Досліджено історичні аспекти конституційно-правової регламентації права громадян України на звернення до міжнародних правозахисних інституцій за захистом своїх прав та свобод. Проаналізовано умови, за яких це право отримало нормативне закріплення і стало дієвим механізмом захисту порушених прав. Висвітлено періодизацію появи у громадян України права на звернення до міжнародних правозахисних установ.

Ключові слова: захист прав людини, міжнародна система захисту прав, міжнародні правозахисні інституції, універсальна система захисту прав людини, європейська регіональна система захисту прав людини.

Исследованы исторические аспекты конституционно-правовой регламентации права граждан Украины на обращение в международные правозащитные институты по защите прав и свобод. Проанализированы условия, при которых данное право получило нормативное закрепление и стало действенным механизмом защиты нарушения прав. Освещена периодизация появления у граждан Украины права на обращение в международные правозащитные учреждения.

Ключевые слова: защита прав человека, международная система защиты прав, международные правозащитные институты, универсальная система защиты прав человека, европейская региональная система защиты прав человека.

Crucial historic aspects of constitution law based regulation of right of Ukrainian citizens to appeal to international human rights institutions have been examined. The conditions under which this right received regulatory backing and became efficient mechanism of protection of breached rights have been analyzed. Stages of evolvement of right of Ukrainian citizens to appeal to international human rights groups have been highlighted.

Key words: human rights protection, international system for human rights protection, international human rights institutions, universal system of human rights protection, European regional system of human rights protection.

Актуальність теми. Ідеали справедливості, гуманізму та демократії панують лише у тому суспільстві, де людина, її основні права і свободи розглядаються як кінцева мета втручання держави у сферу інтересів громадянського суспільства, і в той же час ці правові категорії виступають межею такого втручання. Із появою універсальних міжнародно-правових стандартів та розвитком міжнародних відносин права людини стали об'єктом правового регулювання не лише окремої держави, а й усієї міжнародної спільноти. При цьому слід відмітити, що основним суб'єктом захисту основних прав та свобод людини все ж залишається держава. Як слушно обгрунтував М.Н. Коркунов, необхідність втручання держави в життя суспільства існує в тих випадках, коли самі громадяни не можуть досягти добробуту власними зусиллями [1, с. 65]. Це так званий позитивний обов'язок держави на законодавчому рівні закріпити відповідні правозахисні механізми щодо прав і свобод особи. Однак існують випадки, коли держава не здатна забезпечити належний рівень правового захисту прав людини, що зумовлює необхідність звернення за їх захистом до міжнародного співтовариства. В сучасному глобалізованому світі інститут звернення до універсальних та регіональних міжнародних правозахисних установ став важ-

ливим елементом конституційно-правового механізму гарантування та захисту основних прав та свобод людини. А дослідження питання історичних аспектів виникнення права на звернення до міжнародних правозахисних інституцій дозволяє сформулювати розуміння того, що стало передумовою його виникнення, дослідити шляхи становлення та значення у системі міжнародних та національних механізмів захисту прав людини.

Серед вітчизняних дослідників загальними проблемами міжнародного захисту прав людини займалися М.М. Антонович, В.Г. Буткевич, В.І. Євінтов, Н.І. Карпачова, В.В. Мицик, А.В. Пазюк, П.М. Рабінювич та ін. На окрему увагу заслуговують дослідження, результати яких опубліковані в країнах СНД, присвячені теоретичним аспектам цієї проблеми. Це, зокрема, наукові праці О.Ф. Андрійко, С.С. Алексєєва, М.Л. Ентіна, А.І. Йориша, В.А. Карташкіна, Г.Є. Лук'янцева, С.А. Малініна, Р.А. Мюлерсона, С.Ю. Марочкіна та ін. У той же час історичні аспекти виникнення та позитивного закріплення у вітчизняному конституційно-правовому регулюванні права громадян на звернення до міжнародних правозахисних інституцій до цього часу все ще залишаються не дослідженими. А з огляду на важливість цього елементу конституційно-правового інституту захисту

прав людини в умовах становлення України як демократичної, правової держави, ця проблема набуває суттєвої наукової та практичної актуальності.

Метою цієї статті є комплексне дослідження історії нормативного регулювання конституційного права громадян України на звернення до міжнародних правозахисних інституцій.

Виклад основного матеріалу. Нищівні наслідки Другої світової війни призвели до усвідомлення світовою спільнотою слабкості та неефективності існуючих міжнародних механізмів забезпечення миру та основних прав людини, і, як наслідок, вивели міжнародну співпрацю в цій сфері на якісно новий рівень. Очевидною стала нагальна необхідність створення спеціальних міжнародних інституцій, покликаних захищати права людини на глобальному рівні задля збереження миру та подальшого втілення в життя ідеалів гуманізму та справедливості. Закономірним наслідком цих процесів стало утворення Організації Об'єднаних Націй, головним завданням якої і стало підтримання міжнародного миру та безпеки, насамперед у сфері прав людини. Прийняті ООН Загальна декларація прав людини 1948 р., міжнародні пакти про громадянські, політичні, економічні, соціальні та культурні права 1966 р. стали базисом усього сучасного міжнародного правозахисного механізму. Саме на цій юридичній основі, починаючи з середини ХХ століття, і сформувалася система універсальних міжнародних інституцій, головною метою яких стало забезпечення ефективного міжнародного захисту основних прав і свобод людини у випадку відсутності належних та достатніх національних засобів поновлення порушеного права особи. Україною, як однією з держав-засновниць ООН та учасниць майже всіх регіональних та глобальних міжнародних правозахисних інституцій, питання застосування такого субсидіарного правозахисного механізму, як звернення до міжнародних правозахисних установ було вирішено шляхом його закріплення у статті 55 Конституції. Однак слід зазначити, що це стало закономірним результатом досить тривалого процесу, зміст якого потребує детального дослідження та аналізу.

Передусім необхідно відмітити, що на процес визнання державами та закріплення на конституційному рівні права на звернення до міжнародних правозахисних інституцій істотно вплинула наявність неоднозначності у питанні визначення місця прав людини в міжнародних відносинах. Як зазначає Дж. Донеллі, існує три точки зору щодо місця прав людини у міжнародних відносинах [2, с. 46]. Згідно з традиційною статистичною моделлю права людини є справою юрисдикції суверенної держави і залишаються другорядним об'єктом міжнародних відносин. Жодна міжнародна організація не має права діяти в ім'я прав людини. Згідно з другою – космополітичною моделлю, індивіди, неурядові організації та інші недержавні суб'єкти, а також глобальне політичне співтовариство (на противагу міжнародній спільноті держав) чинять тиск на держави з метою захисту прав людини. Третя, інтернаціональна модель

(в якій виділяються декілька підходів), передбачає, що міжнародна спільнота є спільнотою держав, до яких входять неурядові організації та індивіди, і саме ця спільнота держав визначає межі міжнародної правозахисної діяльності [2, с. 47–48]. Як слушно зазначає з цього питання О.О. Чуб, звернення до міжнародних правозахисних установ не характеризує участь у внутрішніх справах держави, оскільки скарга подається проти самої держави як суб'єкта-опонента [3, с. 78].

У зв'язку з наявністю таких суперечливих поглядів і оцінок, лідери країн Європи «мали вирішити доволі складну дилему: чи варто продовжувати роботу щодо створення глобальної системи захисту прав людини на забезпечення принципів, проголошених Загальною декларацією, чи краще зосередитися на створенні більш ефективної й дієвої регіональної правозахисної системи» [4, с. 356]. Внаслідок відповідних варіацій на сьогодні існує як європейська регіональна, так і універсальна системи захисту прав людини, до яких входять відповідні міжнародні правозахисні органи. Як правильно вказує І.Л. Литвиненко, якісна відмінність універсальних органів від конвенційних полягає в тому, що перші створюються з метою координації діяльності держав, а другі – з метою контролю за виконанням зобов'язань, взятих на себе державами [5, с. 274]. На сьогоднішній день Україна входить до кожної з вищевказаних міжнародних систем захисту прав.

Слід відмітити, що історія становлення інституту захисту в частині права громадян України на звернення до міжнародно-правових організацій бере свій початок із підтвердження Україною своїх зобов'язань за міжнародними договорами, укладеними УРСР до проголошення незалежності України, та за міжнародними договорами СРСР, які не суперечать Конституції України відповідно до Закону «Про правонаступництво України». Ретроспективний аналіз нормативних актів як національних, так і міжнародних, які відносяться до сфери захисту прав людини, свідчить про те, що інститут звернення до міжнародно-правових інституцій сягає своїм корінням, як уже зазначалося, у післявоєнні роки, хоча зовнішня і внутрішня політика Україна стала самостійною лише після прийняття незалежності в 1991 році.

Участь України (УРСР) в заснуванні Організації Об'єднаних Націй у 1945 році, у процесі розробки Статуту ООН дозволяє стверджувати, що наша держава була безпосереднім учасником формування принципу мирного розв'язання міжнародних суперечок та поваги прав людини, що і призвело до появи та розвитку системи міжнародних судових та інших правозахисних органів. Створення механізмів міжнародного захисту прав людини надає, перш за все, право на звернення у відповідні міжнародні органи та організації [6, с. 215]. Проте слід відмітити, що в цей післявоєнний період в УРСР відбувалося лише кількісне накопичення елементів інституту правозахисної діяльності. Якісні зміни стали можливими зі зміною статусу Української держави після

проголошення її суверенітету та незалежності, невід'ємною складовою є самостійність держави у зовнішніх зносинах. Адже виникнення відповідного права на звернення до міжнародно-правозахисних інституцій пов'язане з наявністю міжнародної правосуб'єктності у держави з виникненням права ратифікації та денонсації міжнародних договорів. У Конституції Союзу РСР і конституціях союзних республік не було передбачено за союзними республіками права ратифікації і денонсації укладених ними міжнародних договорів [7, с. 17]. Однак Конституція УРСР 1978 року заклала основи для формування конституційно-процесуального права на звернення до міжнародних органів, що в кінцевому підсумку знайшло своє відображення у Конституції України 1996 року.

Лише після проголошення незалежності в 1991 році Україна визнала за своїми громадянами право на звернення до міжнародних правозахисних інституцій. Це стало можливим не тільки з появою відповідного положення у Основному Законі України (частина 4 ст. 55), а й із ратифікацією міжнародних договорів у сфері захисту прав людини незалежною самостійною державою – Україною. Видається цілком логічним, що така подвійна регламентація відповідного права має гарантувати дієвість декларованих міжнародних зобов'язань як в Україні, так і на міжнародному рівні. Однак попри це, Україна має невітшну статистику, яка свідчить зовсім про інше, але це вже питання окремого дослідження.

Першою установою, чию компетенцію визнала Україна, став Комітет ООН із прав людини. Це стало можливим завдяки ратифікації Факультативного протоколу до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 25 жовтня 1991 року. Слід відмітити, що право індивідів звертатися зі скаргами гарантовано не Міжнародним пактом про громадянські та політичні права, а саме Факультативним протоколом, оскільки не всі держави Женевської системи захисту прав підтримали право опротестовувати дії держави. Держави, які були сторонами європейської конвенції, скептично налаштовані щодо ефективності глобального договору, і намагаючись захистити свою систему, не були в авангарді у процесі набуття Пактом чинності [8, с. 431–432]. Насамперед це пояснюється тим, що Страсбурзька система утворена однорідним співтовариством, у той час як Міжнародний пакт про громадянські та політичні права ратифікований державами з різними світоглядними позиціями. Для обох цих систем характерною є подача міждержавних скарг, проте у Женевській системі захисту система індивідуальних петицій відіграє менш важливу роль, надаючи перевагу обов'язковому поданню звітів держав.

Значної уваги потребує європейська система захисту прав, створена в рамках Ради Європи, до якої

Україна вступила в 1995 році. Громадяни України тільки після прийняття 17 липня 1997 року Закону України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав та основоположних свобод» та протоколів до Конвенції отримали можливість подавати скарги до міжнародного правозахисного органу. Система органів контролю щодо реалізації прав і свобод, закріплених у Конвенції, представлена Європейською комісією з прав людини та Європейським судом із прав людини.

Звичайно, найпоширенішими та найефективнішими серед міжнародних органів захисту прав людини для громадян України є Європейський суд із прав людини та Комітет ООН із прав людини. Однак, якщо за останні роки громадяни України активно звертаються до Європейського суду за захистом порушених прав, які гарантуються Європейською конвенцією, то кількість звернень до Комітету ООН із прав людини щодо порушень прав за Міжнародним пактом про громадянські та політичні права обчислюється одиницями [9, с. 333]. Варто вказати на існуючі переваги подання скарги до Європейського суду з прав людини, до яких можна віднести обов'язковість виконання рішення Суду, можливість дружнього врегулювання спору між сторонами та матеріальне відшкодування на судові витрати.

Висновки. Аналіз історичних аспектів конституційно-правової регламентації права на звернення до міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна, дозволяє зробити висновок, що ратифікація Україною міжнародних договорів у сфері прав людини, які встановлюють відповідні правозахисні механізми надання громадянину держави-учасниці права на звернення до міжнародних правозахисних інституцій, дозволила індивіду повною мірою захищати порушені права та свободи. А нормативне закріплення такої невід'ємної складової права на судовий захист, як право кожного після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних інституцій, що передбачено частиною 4 ст. 55 Конституції України, лише підкреслила значущість цього положення і спрямованість Української держави до утвердження європейських цінностей, серед яких чільне місце займають саме права людини. Наявність доступних міжнародних правозахисних механізмів також сприяє встановленню колективної відповідальності держав-членів та утвердженню принципів людської гідності, рівноправ'я та справедливості на глобальному рівні. При цьому держава, яка приєдналася до відповідної конвенції, бере на себе зобов'язання дотримуватись її положень, і згідно з принципом «*pacta sunt servanda*» повинна неухильно їх виконувати.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Лекции по общей теории права / Коркунов Н.М. – 4-е изд. – С. – Пб. : Изд. юрид. кн. магазина Н.К. Мартынова, 1897. – 364 с.
2. Донеллі Д. Права людини у міжнародній політиці / Д. Донеллі; пер. з англ. Т. Завалій. – Л. : Кальварія, 2004. – 280 с.
3. Чуб О.В. Конституційні засади права громадян України на звернення / О.В. Чуб // Вісник академії правових наук України. Питання конституційного права. – № 1 (44). – 2006. – С. 76–82.

4. Лукьянцев Г.Е. Европейские стандарты в области прав человека: теория и практика функционирования Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод / Г.Е. Лукьянцев. – М. : Звенья, 2000. – 280 с.
5. Литвиненко І.Л. Міжнародно-правові механізми захисту прав людини / І.Л. Литвиненко // Університетські наукові записки. – 2005. – № 4 (16). – С. 271–279.
6. Путраймс І.І. Актуальні проблеми юрисдикції Європейського суду з прав людини / І.І. Путраймс // Актуальні проблеми державного управління. № 1 (31). – Х. : Вид-во ХарPI НАДУ «Магістр», 2007. – С. 213–219.
7. Преображенська В.В. УРСР – рівноправний суб'єкт міжнародного права / В.В. Преображенська. – Львів: Видавництво Львівського університету, 1973. – 50 с.
8. Opsahl T. Ten Year's Coexistence Strasbourg – Geneva // Protecting Human Rights: The European Dimension / Franz Matscher & Herbert Petzold eds., 2d ed. – 1989. – P. 431–432.
9. Антонович М.М. Україна в міжнародній системі захисту прав людини: теорія і практика / М.М. Антонович. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – 384 с.

УДК 342.1

СКЛАДНИКИ СУЧАСНОЇ КОНСТИТУЦІЙНОЇ СИСТЕМИ ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА: ОКРЕМІ АСПЕКТИ

COMPONENTS OF MODERN CONSTITUTIONAL PROTECTION SYSTEM OF HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS: SOME ISSUES

Бєлов Д.М.,

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного права та порівняльного правознавства
Ужгородського національного університету*

Сестренікова О.,

*JUDr., докторант юридичного факультету
Університету П.І. Шафарика
в Кошицах (Словацька Республіка)*

Автори висвітлюють окремі аспекти системи захисту прав і свобод людини та громадянина. Основна увага акцентується на конституційних засадах побудови системи захисту прав і свобод людини та громадянина. Розкриваються особливості системи захисту прав і свобод людини та громадянина за конституційним законодавством зарубіжних країн.

Ключові слова: конституція держави, права і свободи, система захисту прав і свобод, судові та правоохоронні органи.

Авторы освещают отдельные аспекты система защиты прав и свобод человека и гражданина. Основное внимание акцентируется на конституционных принципах построения системы защиты прав и свобод человека и гражданина. Раскрываются особенности система защиты прав и свобод человека и гражданина по конституционному законодательству зарубежных стран.

Ключевые слова: конституция государства, права и свободы, система защиты прав и свобод, судебные и правоохранительные органы.

The authors highlight certain aspects of the rights and freedoms of man and citizen. The main attention is focused on the constitutional principles of building a system of protection of rights and freedoms of man and citizen. Revealed features of the system of protection of rights and freedoms of man and citizen of the constitutional law of foreign countries.

Key words: constitution, rights and freedoms protection system of rights and freedoms, judicial and law enforcement authorities.

Конституційна система захисту прав і свобод людини та громадянина, будучи інтегративним феноменом, отримує якісну визначеність через функціональну єдність своїх компонентів. До основних, на наш погляд, слід віднести правозахисні норми, принципи, суб'єкти, об'єкти та гарантії. Їх відрізняють конституційна зумовленість, законодавчий розвиток відповідно до загальноновизначених принципів і норм міжнародного права (ч. 1 ст. 9 Конституції України).

Сутність досліджуваної нами конституційної системи багато в чому визначається метою, яка полягає в

досягненні стану реальної захищеності всіх осіб, що перебувають під юрисдикцією держави. Домогтися такої мети можливо, зокрема, шляхом вирішення низки завдань, серед яких, наприклад, створення в країні єдиного правозахисного простору на основі конституційних принципів і з урахуванням відомих міжнародно-правових стандартів; впорядкування тих, що вже існують; стимулювання створення необхідних правозахисних та правоохоронних органів і організацій; підвищення ефективності правозахисних процедур, розрахованих на захист конституцій-